

“SŁOWNIK KARAIMSKO-ROSYJSKO-POLSKI” ADLI ESERDE GEÇEN KARAY (KARAİM) ATASÖZLERİ VE BUNLARIN SES, ŞEKİL VE SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN İNCELENMESİ

KARAIM (KARAY) PROVERBS IN THE WORK, CALLED “SŁOWNIK
KARAIMSKO-ROSYJSKO-POLSKI” AND INVESTIGATION OF THESE, IN
TERMS OF VOICE, FORM AND VOCABULARY

Bülent HÜNERLİ**

ÖZ: Günümüzde farklı coğrafyalarda çeşitli devletler altında yaşayan Türk grupları bulunmaktadır. Bu Türk gruplarının dini de zaman içinde buna paralel olarak farklılaşmıştır. Türk dünyası içinde İslamiyet inancına sahip olan nüfus çok olmakla birlikte Hristiyanlık, Budizm, Musevîlik, Tengricilik vb. dinlere inanan Türkler de vardır. Hatta aynı Türk boyunun farklı dinlere inandığı da görülebilir. Farklı unsurların katkısı olmakla birlikte, temelde Oğuz Türklerinden gelen Türkiye Türkleri ve Gagauzlar buna örnek verilebilir. Benzer durum Kıpçak unsurlarının ağır bastığı Karaylar, Kırımçaklar ve Kırım-Tatarları için de geçerlidir.

Kırım-Tatarlardan ayrı olarak Musevî inancını benimsemiş olan Karaylar Hazarların devamı olarak düşünülmektedir. Daha önceleri Kırım yarımadasında yaşamış olan Karaylar çeşitli sebeplerden ötürü başka coğrafyalara göçmüştür. Bu göç günümüz Karay Türkçesindeki diyalektlerin (Kırım, Haliç-Lutsk, Trakay) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kaybolmakta olan Türk lehçeleri arasında başlarda bulunan Karay Türkçesinin ilk yazılı eserleri dinî içerikli İbranî harfli metinlerden oluşmaktaydı. Sözlü edebiyat geleneği de güçlü olan Karay Türkçesi pek çok arkaik özelliği taşımaktadır. Özellikle nesilden nesile aktarıldığı için pek çok arkaik unsur bilhassa kalıplaşmış ifadelerden oluşan atasözlerinde tespit etmek mümkündür. Bu arkaik unsurlar kendini ses, şekil ve sözvarlığında göstermektedir.

Çalışmamızda “Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski” adlı eserdeki Karay Türklerine ait atasözleri madde başları içinden çıkarılıp transkripsiyonlu olarak Latinize edilmiş ve bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Daha sonra bu atasözlerinin ses, şekil ve söz varlığı açısından öne çıkan unsurları belli başlıklar altında verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karay (Karaim), atasözü, arkaizm, tehlikedeki diller, sözlük.

ABSTRACT: Today, there are Turkish groups living under different states in different geographies. The religion of these Turkish groups has changed in parallel with this. Although there are a lot of people with a belief in Islam within the Turkish world, there are also Turks who believe in religions like Christianity, Buddhism, Judaism, Tengrism, etc. While the contribution of the different elements together, basically the Oghuz origin Turks from Turkey

* Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, Pod Redakcją N.A.Baskakowa, S.M. Szpaskała, A. Zajączkowskiego, Wydawnictwo “Russkij Jazyk”, Moskwa, 1974.

** Dr. Öğretim Üyesi - Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Kırklareli - hbulent80@gmail.com

and Gagauzs can be given an example for this. The same is true for the Karaims, Krymchaks and Crimean-Tatars, where the Kıpçak elements dominate.

The Karays who adopted the Jewish faith apart from the Crimean-Tatars is considered as a continuation of the Khazars. Karaims, who previously lived in the Crimean Peninsula, has moved to other territories for various reasons. This migration led to the emergence of dialects (Crimea, Halich-Lutsk, Trakai) in the Karaim Turkish. Karaim Turkish, which is at one of the first place among the Turkish dialects that are missing, the first written works of Karaim Turkish was consisted of texts with Hebrew letters with religious content. Karay Turkish, which has a strong oral literary tradition, has many archaic features. Especially since it is transferred from generation to generation, it is possible to identify many archaic elements especially in proverbs composed of stereotypes. These archaic elements manifest themselves in voice, form and vocabulary.

In our study, in the work, called "Słownik Karaïmsko-Rosyjsko-Polski" proverbs of Karaim Turks were removed from the headlines, latinized as transcribed and meanings of these have been showed in Turkey Turkish. Then the prominent elements of these proverbs in terms of voice, form and vocabulary, have given under certain headings.

Key Words: Karaim (Karay), proverb, archaism, endangered languages, dictionary.

1. Giriş

Türk dünyası içinde farklı inançlara sahip Türk halkları bulunmaktadır. Bunlar coğrafi, siyasi, kültürel ve ekonomik nedenlerle bu dinleri kabul etmişlerdir. Günümüzde Türk halklarının çoğunluğu İslamiyet, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinlere inanmaktadır. Fakat Musevilik gibi daha dar kapsamlı bir dine inanan Türk grupları da bulunmaktadır. Karay (Karaim) ve Kırımçaklar bunların başında gelmektedir. Bu iki grup arasında Karaylar hem geçmişi hem dil kullanımı açısından tarihte daha belirgin bir iz bırakmıştır. Karaim kelimesi, İbranice "kutsal yazıyı okuyanlar" anlamına gelmektedir. Karaylar, Tevrat'ı Musevilik'in tek kaynağı olarak görürler. On Emir'e uyan Karayların duaları Zebur'dan kaynaklanır (Kalafat, 1999: 79). Musevilik'i Hazarlar döneminde kabul etmiş bir Türk topluluğu olan Karaylar (Karaimler) dağınık hâlde Litvanya'da (Vilnius, Trakai, Panevezis), Polonya'da (Varşova, Grandsk, Vroslav), Ukrayna'da (Lutsk ile Haliç) yaşamaktadırlar. Daha önceki dönemlerde Kırım'daki Evpatorya şehrinde büyük bir Karay cemaati bulunmaktaydı¹ (Tekin-Ölmez, 2003: 126). Tüm dünyadaki Karayların çıkış noktası Kırım'dır.

Karay Türkçesi Türk lehçelerinin Kuzey-Batı (Kıpçak) grubuna dâhildir. 1959 yılı sayımına göre SSCB'de 5,9 bin Karaim yaşamaktaydı. Bunlardan %16.5'i anadilini Karay Türkçesi olarak kabul etmiştir². Karay Türkçesi, leksik anlamda kendine özgü özellikleri korumakla birlikte özellikle Kırım-Tatar Türkçesinden çok etkilenmiştir. Karayların bir kısmı XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında Litvanya ve Ukrayna topraklarına

¹ Belli bir dönemde yaşamış İstanbul'da da Karay cemaatinin varlığından söz edilebilir.

² 1989 sayımına göre SSSR'deki Karay sayısı 2600 kişi idi ve bunlardan %21'i Karay Türkçesini konuşabiliyordu (Musayev, 1997,255).

yerleşmişlerdir. Bu durum Karay Türkçesinin batı diyalektini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ortak bir Karay Türkçesinden söz edilemez. Karaylar arasındaki bölgesel kopukluk tek bir yazı dilini olmamasını da açıklamaktadır. Karay Türkçesine ait farklı dönemlerdeki eserler çeşitli alfabelerle basılmıştır. Bunlar içinde İbranî, Latin (Leh ve Litvanya) ve Rus alfabesi bulunmaktadır. Karay Türkçesi üzerine araştırmalar 19. yüzyılın sonundan itibaren V. V. Radloff ve Leh bilim adamı Yan Gjejojevski tarafından başlatılmıştır (Musayev, 1966: 260-261).

Radlov ve Kovalski'ye göre Karay dili, Kuman diline yakındır ve Karaimler büyük ölçüde Kumanların torunlarıdır. Karay etnik yapısındaki farklı unsurlar Karay Türkçesinin diyalektlerinde de kendini gösterir³. Baskakov (2009: 150), Karay Türkçesini, Türk halklarının ve lehçelerinin batı koluna ait olan Kıpçak Türkçesinin Kıpçak-Kuman alt dalında gösterir. Talat Tekin ise Haliç diyalektinin yerini *tawlı* grubu > *yl* alt bölümü > *its* alt bölümünde gösterirken Trakay (Troki) diyalekti *tawlı* grubu > *kel-bölümcüğü* > *toğuz* alt bölümüne dâhil eder (Tekin, 2005: 386). İkinci Dünya Savaşı'na kadar Karay Türkçesinin üç diyalekti vardı. Bu diyalektlerden Kırım-Karam diyalekti günümüzde yerini Kırım-Tatar Türkçesine bırakmıştır. Trakay ve Haliç-Lutsk diyalektleri ise günümüzde Slav dillerinin hâkimiyetine girmiştir. Bu iki diyalektin birbirinden ayrıştığı belli başlı ses özellikleri bulunmaktadır (Tekin-Ölmez, 2003:127-130).

Karay Türkçesinin sözcükleri içerisinde İbranîcenin yanı sıra oldukça çok sayıda Arapça ve Farsça kökenli kelime bulunmaktadır. Bu durum – daha önceden- Müslümanlığı benimsemiş Türk halklarıyla iç içe yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Türkçe kökenli kelimelerin yoğun olduğu Karay Türkçesinde leksik anlamda pek çok arkaik unsurun korunduğu görülmektedir. Karaylar, XVI. yüzyıldan itibaren İbranî alfabesini kullanmaktadırlar. Karay Türkçesinin Haliç ağzıyla yazılmış XVI. yüzyıldan kalma *Tevârih-i Âl-i Osman* vardır. Kırımdaki Karayların ise 18. yüzyıldan kalma İbranî harfli halk edebiyatı ürünleri bulunmaktadır (User, 2006: 82-83). 90'lı yıllarda birkaç ders kitabı ve çocuklar için Karay Türkçesi dil kursu düzenlense de Karay Türkçesi artık kaybolmak üzere olan bir Türk lehçesidir (Musayev, 1997: 255)

Karay atasözleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak W. Radloff tarafından 1896 yılında yayınlanan “*Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme. Theil VII. Die Mundarten der Krym*” adlı eserde Karay atasözlerine yer verilmiştir. 1910 yılında R.S. Kefeli tarafından hazırlanan ve S. Peterburg'da basılan “*Atalar Sozı*” adlı bir kitap vardır. 1929 tarihleri arasında Filonenko'nun yazdığı “*Atalar Sozı*” adında

³ Karay etnik kimliği içinde Bulgar, Hazar, Uz, Peçenek, Kıpçak-Kuman unsurları bulunmaktadır (Doğan ve Kıvrakdal, 2002:786). Bu nedenle de farklı ağızlar gelişmiştir (Baskakov, 2009:149).

⁴ Bu eser, Tülay Çulha tarafından Latin harfli transkripsiyonu yapılmıştır: “*Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*”, TDK, Ankara, 2015”

bir eser bulunmaktadır. Yine B. Kokenaj'ın kaleme aldığı "Ata Sezleri Krymly Karajlarnyn" adlı eser bulunmaktadır. 1976 yılında Aleksander Dubiński tarafından *Rocznik Orientalistyczny* adlı dergide Trakay Karaimleri atasözleri üzerine yazılan "Poslovitsy i Pogovorki Trakayskih Karaimov" adlı makale mevcuttur. Aynı tarihte 1976'da O. Y. Prik tarafından yazılan "Oçerk Grammatiki Karaimsogo Yazıka (Krimskiy Dialekt)" adlı eserde yine Karay atasözlerine yer verilmiştir. 1983 yılında Wlodzimierz Zajaczkowski tarafından yazılan ve Türkiye'de yayınlanan "Karaylar ve Onların Folkloru" adlı makalede Karay atasözleri geçmektedir. Y. A. Polkanov'un 1995 yılında Bahçesaray'da çıkan "Kırımkarayların Atalar-Sozı" adlı kitabı basılmıştır. Son olarak ise Henryk Jankowski, Bikenesh Bakkal'ın Kiril ve İbranî alfabesiyle el yazılarından oluşan atasözlerini "Bikenesh Bakkal's proverbs and some features of the sound system of Crimean Karaim" adlı makalesinde işlemiştir.

Makalede söz konusu olan atasözleri ise "Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski (Karaimce-Rusça-Lehçe Sözlük)" adlı eserden çıkarılmıştır. 1974'te basılan bu sözlük üç akademinin (SSCB Bilimler Akademisi, Litvanya SSC Bilimler Akademisi, Polonya Bilimler Akademisi) bilim adamları tarafından hazırlanmıştır: N.A. Baskakov, A. Dubinskiy, A. Zayonçkovskiy, V. Zayonçkovskiy, R.M. İjbulatova, H.F. İshakova, K.Musayev, S.Ş.Şapşal. Üç dilli bu sözlükte 17.400 madde başı bulunmaktadır. Bu madde başlarındaki kelimeler için çeşitli açıklamalar yapılmış, Karay folklorundan örneklerle desteklenmiş; eğer varsa madde başı sözcüğün Karay Türkçesinin diğer diyalektlerindeki şekillerine yer verilmiştir. 1958 yılında hazırlanmaya başlanan ve Karay Türkçesinin üç diyalektinin (Kırım, Trakay, Haliç-Lutsk) örneklerini içeren bu sözlük temelde; T.Kovalski, A. Mardkowicz, S.M.Şapşal ve V. Radloff'un sözlüklerinden, kaynaklarda geçen bütün el yazmalarından, basılı eserlerindeki sözcüklerden belli bir plan çerçevesinde oluşturulmuştur. Sözlükte 10 bölüm vardır: 1. Ön Söz 2. Karay Dili Üzerine Temel Kaynakça 3. Sözlüğün Kullanılması 4. Kısaltmalar 5. Karay Alfabeti 6. Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük 7.Coğrafi Adlar Listesi 8. Karay Soyadları Listesi 9. Karay Takvimi 10. Karay Metin Örneği. Eser Karay dili üzerine çalışanlar için temel kaynak özelliği taşımaktadır (Baskakov [Red.] vd., 1974: 5-10).

2. Sözlükte Geçen Karay Atasözleri⁵

-A-

Aç k'op aşar, açuvlu k'op s'ozler (Aç, çok yer; acılı, çok söyler) [s.89]

Adamaqtan mal tügenmez, Tanrı saqlasın vermekten (Adamakla mal tükenmez; ama Allah onu dağıtmaktan korusun) [s.45]

Adın çıqqanças-canıñ çıqsın (Adın çıkacağına, canın çıksın) [s.637]

⁵ Atasözlerine sözlükte gösterilen transkripsiyon işaretleri uygulanmıştır. (') işareti damaksillaşmayı ifade eder.

Ak ahça kara k'un üç'un (Ak akçe kara gün içindir) [s.86]
Ak kaz baltsıktan tsıgad da ak kalad (Beyaz kaz çamurdan çıkar, beyaz kalır) [s.616]
Aq ahça qara küngə kerek (Ak akçe kara günde gerek) [s.58]
Aqıllı duşman, gamor dostan şadır (Akıllı düşman, aptal dosttan iyidir) [s.158]
Ald qopçeç nas ketse art qopçeç-te alay keter (Ön tekerlek nasıl giderse arka tekerlek de öyle gider) [s.418]
Allahı aqılın alğançaz, canın alsın (Allah aklının alacağına, canını alsın) [s.65]
Alma dereginden uzaqqa çüşmez (Elma, ağacından uzağa düşmez) [s.185]
Anasına baq ta, qızını al (Anasına bak da kızını al) [s.99]
Añlağanga sivri sinek saz, añlamanga davul zurna az (Anlayana sivri sinek saz anlamayana davul zurna az) [s.70]
Arslanba arslan bol, kozuba-kozu; esekbe esek bolmagın (Aslanla aslan ol, kuzuyla kuzu; ama eşekle eşek olma) [s.671]
Aşına köre işi bellidir (Yemeğine göre işi belli olur) [s.91]
At çalışır, eşek aşar (At çalışır, eşek aşar) [s.82]
Atqa dorbanı yodiya etme (Ata yem torbasını gösterme) [s.179]
Atqa mınıp, at qıdıra (Ata binip atı arar) [s.377]
Avurğan yerden qol ketmez, sevgen yerden qoz ketmez (Ağrıyan yerden el gitmez, sevilen yerden göz gitmez) [s.394]
Avurman başqa yavluq ne kerek? (Ağrımayan başa başörtüsü ne gerek) [s.215]
Ayırılğanları ayuv iyer, bölینگenleri bölür (Ayrılanları ayı yer, bölünenleri ise kurt) [s.135]
Ayırılğanı ayuv aşar, bölینگenni böl'ü (Ayrılanı ayı yer, bölüneni ise kurt) [s.57]
Az aşım, tınç başım (Az aşım, kaygısız başım) [s.557]
Az bolsa yeter, köp bolsa keter (Az olsa yeter, çok olsa gider) [s.276]

-B-

Babadan öksiz-yarı öksiz, anadan öksiz temel öksiz (Babası yok, yarı öksüz; anası yok, büsbütün öksüz) [s.438]
Başsañ-bağ, baqmasañ-dağ (Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur) [s.99]
Baş sağ olsa, qalpaq tabılır (Baş sağ olursa, kalpak bulunur) [s.109]
Başta aqıl olmasa eki ayaqqa zor verir (Başta akıl yoksa, ayaklar için zordur) [s.189]

Bay bilen bağıtır avzına kelgenin aytır (Zengin ile bahadır ağzına geldiğini söyler) [s.95]

Bedava söygen bela yolıdır (Beleş seven kişi belaya düşer) [s.147]

Bir qoltıhqa eki ğarpuz sıgmaz (Bir koltuğa iki karpuz sıgmaz) [s.370]

Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar (Biri yer bir bakar kıyamet ondan kopar) [s.317]

Birisi sıy bered baska, onou-berkk'e (Bir kişi onur verir başa, on kişi ise şapka) [s.152]

Bitnin b'ern'asi-sirk'a (Bitin hediyesi sirkedir) [s.475]

Bolğanda tay tana, bolmanda ne tay bar-da ne tana (Olunca tay, dana; olmayınca ne tay var ne de dana) [s.505]

Boş qaşıq avuzğa barmaz (Boş kaşık ağza gitmez) [s.367]

Bütün yıl qayda bolsañ anda bol, belderezde⁶ üyde bol (Bütün yıl nerede istersen ol, Belderez zamanı evde ol) [s.150]

-C-

Canı ananın, tolgunu suvlarnın (Annenin canı, suda dalgadır) [s.536]

-Ç-

Çalış caviş bolmasa iş oñarmaz (Çalışma ve denetim olmazsa iş yapılamaz) [s.170]

Çaman atha kamçude boluşmıt (Tembel ata kamçıda yardım etmez) [s.623]

Çıqman canda imit var (Çıkmayan candan ümit kesilmez) [s.200]

Çoq yaşan çoq bilmez, çoq gezen çoq bilir (Çok yaşayan çok bilmez, çok gezen çok bilir) [s.166]

-D-

Deli bil'en bir çuvalğa kirilmez (Deli ile bir çuvala girilmez) [s.632]

Delige qalpaq al desen, baş alır (Deliye kalpağı al desen, başını alır) [s.184]

Dillerge destan bolğan (Dillere destan olmuş) [s.185]

Dostını sıylan köpene kemik atar (Dostuna ikram eden onun köpeğine de kemik atar) [s.338]

Dvernın da qulağı bar (Kapının da kulağı var) [s.374]

-E-

Eki davaci bir yerge kelmeip dava kesilmez (İki taraf bir yere gelmedikçe ihtilaf çözülmez) [s.168].

Eki qolğa bir hizmet (İki ele bir iş) [s.602]

El atına mingen tez çüşer (El atına binen tez düşer) [s.660]

Elniñ tiline çüşme (Elin diline düşme) [s.660]

⁶ Şubat sonundan Mart ayının birinci gününe kadar olan zaman dilimi. (s.150)

Epk'elendi tsiptse tavuk isne ki kazba anı kılmadı (Civciv tavuğa onu kaz yapmadığı için kızmış) [s.665]

Erbiniñ eytkenin et, etkenin etme (Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma) [s.665]

Erintsek dibat etmeydi (Tembel geleceği düşünmez) [s.182]

-F-

Fikirsiz uçqan quş, qonma dal tapmaz (Akılsızca uçan kuş konmaya dal bulamaz) [s.594]

-Ğ-/-G-

Ğa başın taşqa, ğa taşın başqa (Kah başın taşa, kah taşın başa) [s.518]

Ğar kişi kazad öz koturun (Herkes kendi yarasını çizer) [s.335]

Gar yer balçılı, tuvgan yer-altındı (Bütün yeryüzü balçıklı, memleketim altındır) [s.101]

Geç olmaycana, keç olsun (Hiç olmayacağına geç olsun) [s.394]

Ğer gez özine melek (Herkes kendi için melek) [s.166]

Ğer geznin balası özine tatlıdır (Herkesin çocuğu kendine tatlıdır) [s.166]

Ğer gül vahtında qoqlanır (Her gül vaktinde koklanır) [s.156].

Gülme qonşın kelir başına (Gülme komşuna gelir başına) [s.370]

-H-, -H -

Haçnın işçisi (Haçnın işçi⁷) [s.213]

Hatır yıqma qolay bir söz ilen, hatırtapma yüz söz da az (Küstürmek bir sözle kolay; ama sempati kazanmak için yüz söz az) [s.603]

Hayır et, denizge at, halq bilmese, balıq bilir (İyilik yap, denize at; halk⁸ bilmezse balık bilir) [s.597]

Hər satan överl'er, alan horlar (Satılanı överler, alınan kınarlar) [s.603]

-I-

Iftıradan insan yanğan (İftiradan insan yanmış) [s.652]

-İ-

İnsan degen-uçan quş: biltir anda, buyıl mında (İnsan dediğin göçmen kuş; geçen yıl orada, bu yıl burada) [s.586]

İsni basla ertede biyentsni-ingirde (İş erken başlar, eğlence ise gece) [s.667-668]

İştansıznın aqlından künde altı arşın bez keçer (Pantolonsuzun aqlından her gün altı arşın bez geçer) [s.147]

⁷ Ağır şeylerin işçisi (Baskakov (Red.) vd., 1974: 213).

⁸ Türkiye Türkçesindeki "İyilik et suya at balık bilmezse Halk (Yaratıcı) bilir" atasözü Karay Türkçesinde de görülür. Fakat buradaki "halq" kelimesinin Rusça çevirisinde "narod", yani "halk, millet" topluluk anlamı verilmiştir (Baskakov (Red.) vd., 1974: 597).

İyi tabiyat sevdırır, fena irendırır (İyi karakter sevdırır, fena iğrendırır) [s.206]

-K-, -Q-

Kalma na bobah⁹ (Şapa oturma) [s.126]

Keçme duşman köpirinden (Geçme duşmanın köprüsünden) [s.338]

Kelmeniñ ketmesi bolır (Gelmenin gitmesi olur) [s.390]

K'etir k'ezinni yerden, biir'ek es'ers'en (Gözünü yerden çek, daha uzun olursun) [s.669]

Kimnin arabasında otırsan, anın türqüsın çal (Kimin arabasına oturursan, onun türküsünü çal) [s.548]

Konahka-da bolur uşar eg'er übiy burun aşar (Misafir için daha uygun olur, eğer ev sahibi daha önce yemeye başlarsa) [s.587]

Koy toynu kılad (Koyun keyiflendirir.) [s.534]

Köp bergen maldan berir, az bergen candan berir (Çok veren maldan verir, az veren candan verir) [s.47]

Köpek yaldanından deniz mundar olmaz (Köpek yüzdü diye deniz pis olmaz) [s.410]

Köpeksiz köy bolmaz (Köpeksiz köy olmaz) [s.339]

Körmekke toymaq bolmaz (Görmekle doyulmaz) [s.534]

Körnın istegini bir köz, eki bolsa ne söz (Körün isteği bir göz, iki olsa ne söz) [s.208]

Kuş kanatsız-agaç yapıratsız (Kuş kanatsız, ağaç yapraksız olmaz) [s.351]

Kuyas yaşlarını kurutad da sızlavun adamnın aklamayd (Güneş gözyaşlarını kurutur; ama insanın derdini anlamaz) [s.489]

Kümü suv tapmay içmege, kümü kopri tapmay keçmege (Kimi su bulamaz içmeye, kimi köprü bulamaz geçmeye) [s.338]

Qara yerden çığa aq ökmek (Kara yerden beyaz ekmek çıkar) [s.636]

Qartlıqqa il'ac yoq (Yaşlılığa ilaç yoktur) [s.200]

“Qaş tüzetem” dep, köz çığara (“Kaş yapayım” derken, göz çıkarır) [s.553]

Qaşıq ilen aş b'erg'en sabı bil'en k'oz çığarır (Kaşıkla yemek verir, sapı ile gözünü çıkarır) [s.368]

Qavğa arasında pilav ül'eşinmez (Kavga arasında pilav paylaşılır) [s.589]

Qazan qatalağan qapağın tapqan (Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş) [s.368]

Qızım sana eytem, kelinim sen eşit (Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit) [s.377-378]

Qopqa ketti, yip ta ketti (Kova gitti, ipi de gitti) [s.370]

⁹ Rusçadaki “*Ostat'sya na bobah*” ifadesinden alınmıştır.

Qorqaqni qorqutsan batır bolır (Korkağı korkutursan bahadır olur) [s.371]
Qorqıtma qorqaqni-batır bolır (Korkağı korkıtma, bahadır olur) [s.107]
Qumine ilu, qumine seyir (Kime ağılama, kime eğılence) [s.199]
Qusursız yar qıdırğan yarsız qalğan (Kusursuz sevgili arayan sevgilisiz kalmış) [s.377]
Quş uyasında ne körse, anı örenir (Kuş yuvasında ne görürse onu öğrenir) [s.575]

-L-

Laf ustası-iş hastası (Laf ustası-iş hastası) [s.399]

-M-

Mana ne fayda dun'anın keñiş olğandan, çizmam dar olsa (Bana ne fayda dünyanın geniş olmasından, çizmem dar olduktan sonra) [s.391-392]
Mahtañehnın boş ç'olm'agi bişad (Palavracının boş çömleği pişer) [s.405]
Menim körgem duşmanın körmesin (Benim gördüğümü, duşmanım görmesin) [s.182]
Mısefir umduğunu yem'es, bulduğunu yer (Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer) [s.414]

-N-

N'e baldan tatlı ol, ne zegerden eççi ol (Ne baldan tatlı ol, ne zehirden acı) [s.673]
Ne berir haç, ol özü yalangaç (Ne verir haç, kendisi çıplakken) [s.220]
Ne berir haç, ki öz'ü yalangaç (Ne verir haç, kendisi çıplak olunca) [s.602]
Ne ki altınlı-altınlı (Altın, altın kalır) [s.66]
Ne ülüş ne tiyiş (Ne miras, ne pay) [s.528]
N'eçik erg'a barat taşça, to bar sibirtkil'ar bar m'uv'uşt'a sekirg'al'eyt (Kız evlendiği zaman, her köşede bütün süpürgeler göbek atar) [s.472]

-O-

O fel'eknin çemberinden keçken (O feleğin çemberinden geçmiş) [s.641]
Ol yır uygan, kaysı balda yasta mantskan (İnsanı acıya, tatlıya sokan şarkı güzeldir) [s.237]
Olturad kuduhta da kolat içm'a (Kendi oturdu kuyuya da içmek istedi) [s.344]
Otun p'eçk'a k'or'a (Odun sobaya göre) [s.435]

-Ö-

Öz özini kökke kötergen yerge avdarılır (Kendi kendini göğe kaldıran yere düşer) [s.40]
Özen k'ormey, etik teşme (Dereyi görmeden çizmeyi çıkarma) [s.671]
Özi toydı, k'ozi toymadı [Kendisi doydı, gözü doymadı] [s.534]

-S-

Sen çüşünde körmenni men kündiz-de kördim (Düşünde görmediğin şeyi ben gündüz vakti gördüm) [s.634]

Sen han, men han, atqa piçen bere kişi yoq (Sen han, ben han, ata saman verecek kişi yok) [s.448]

Sendir otnu suvba, yamanlıqını dostlukba (Ateşi suyla söndür, kötülüğü dostlukla) [s.434]

Sırın bolsa eytme dostına, dostın dostı bolur, o-da sevler dostına (Sırrın varsa söyleme dostuna, dostun dostu olur, o da aktarır dostuna) [s.180]

Sorar-mı çelm'ak çelm'akçid'an (Çömlekçiden çömlek istenir mi) [s.626]

Söz sözünü açar (Söz sözü açar) [s.480]

Sütke avuzun pişirgen qatıqqa üfürür (Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler) [s.592]

-T-

Tamam-tamam tas tamam ne tas qaldı, ne hamam (Her şey tas tamam; ne tas kaldı, ne hamam) [s.607]

Tatuvludu kuru ekmek yas yıllarda, yımsak-kartlıkta (Kuru ekmek gençlikte, yumuşak ekmek yaşlılıkta lezzetlidir) [s.518]

Teli de atını kosar, uslu yelni kostu (Deli de atı koşturur, akıllı ise yeli koşturur) [s.583]

T'elini öltür'adir yür'akl'anm'ak (Öfke, deliyi öldürür) [s.263]

Terekke yapraq, insağa upraq (Ağaca yaprak, insana elbise gerek) [s.567]

Terekni yapraq, insanı upraq yaraştırır (Ağacı yaprak, insanı elbise süsler) [s.567]

Tırnaq etten ayrılmaz (Tırnak, etten ayrılmaz) [s.558]

Tirlikte tirli utsralad, bundan tirlikbe atalad (Yaşamda türlü şeylerle karşılaşılır, bu sebeple hayat denmiştir) [s.531]

Tivildi ol katın, kaysı kobuz esitk'ende sekired, oldu katın, kaysı ivini k'eregin biled (Müziği duyunca dans eden kadın iyi kadın değildir, ev işlerini bilen kadın iyi kadındır) [s.524]

Tokluktan etmek kuruyd, atslıktan-kıymalar (Tokluktan ekmek kurur, açlıktan bağırsak) [s.535].

Toyğa barsaŋ, toyıp qayt (Düğüne gidersen, tok olarak dön) [s.534]

Töşeğiŋe köre ayağıŋ uzat (Ayağını yatağına göre uzat) [s.542]

Tsırımlanadı orak vahtta teli uvul (Aptal oğlan, orak vakti pinekler) [s.617]

Turdı yürek, ketti baş, qayttı yürek, qayda baş (Öfkelendi yürek, gitti baş; yürek sakinledi, baş nerede?) [s.262]

-U-

Ulun bolsa şoq bolsın, şoq bolmasa yoq bolsın (Oğlun olursa çevik olsun, çevik olmazsa yok olsun) [s.647]

Ursaŋ avrut, aşıtsaŋ toydır (Vurursan acıt, yedirirsen doyur) [s.534]

Usu adamın yaratadır yüzl'arin (İnsanın aklı, yüzünü aydınlatır) [s.582]

Uzaqтан daul sesi goş kelir, yaqın kelsen-boş kelir (Davulun sesi uzaktan hoş gelir, yaklaşınca boş gelir) [s.499-500]

Uzaqтан daul sesi hoş kelir (Uzaktan davul sesi hoş gelir) [s.574]

-Ü-

Üvl'ang'and'a-d'e k'er'akli anlama (Evlenince de akıl gerekli) [s.588]

Üyde gesap bazarda uymaz (Evdeki hesap çarşıya uymaz) [s.167]

Üylerde eller bar, ellerde neler bar! (Evlerde insanlar var, insanlarda neler yok ki) [s.660]

-Y-

Yağmurdan qaçqan, burçaqqa raskelir (Yağmurdan kaçan doluya tutulur) [s.142]

Yalan sözleme bet kerek (Yalan söylemeye yüz gerek) [s.220]

Yalancının şaadi yanında bolur (Yalancının şahidi yanında olur) [s.644]

Yalancının üyü yansa, inanmazlar (Yalancının evi yansa inanmazlar) [s.220]

Yaman kültkünün soñı yılıvdır (Kötü gülmenin sonu ağlamadır) [s.352]

Yamandan yamanı bar (Kötüden kötü var) [s.224]

Yaşsı sözge can qurban (Güzel söze can kurbandır) [s.375]

Yaş da baş (Genç ama akıllı) [s.241]

Yaşa, yaşa-kör tamaşa (Yaşa, yaşa da gör eğlenceyi) [s.509]

Yaşarmayın otta küv'am (Çiçeklenemedi ateşte yanarım) [s.242]

Yavaş atnın tekmesi qattı bolur (Yavaş atın tekmesi sert olur) [s.562]

Yahşı aş qalğançaq yaman qursağ patlasın (İyi yemek kalacağına kötü mide patlasın) [s.241]

Yahşırax öz azrah n'eçik k'op da yatnın (Kendi azının olması başkasının çoğundan daha iyidir)

Yel esmey direk teprenmey (Yel esmeden ağaç kımıldamaz) [s.178]

Yelci yelda yaraşır (Yolcu yolda yaraşır) [s.270]

Yehsam senin canın can-da, benim ki patlıcan-mı? (Senin canın can da benimki patlıcan mı?) [s.171]

Yilaman bala emçek berilmez (Ağlamayan çocuğa emzik verilmez) [s.662]

Yolcu yolına yaraşır (Yolcuya yol yaraşır) [s.248]

Yün kusnu issited, isants-adamnı (Tüy kuşu ısıtır, inanç insanı) [s.262]

-Z-

Zaman saña uymasa, sen zamanğa uy (Zaman sana uymazsa, sen zamana uy) [s.187]

3. İnceleme

Türk halkları tarafından kimi zaman farklı adlarla adlandırılan atasözleri¹⁰ bilindiği üzere kalıp ifadelerdir. Bu nedenle de pek çok arkaik unsuru bünyesinde tutmuştur. Sözlükteki Karay atasözlerine bu açıdan bakıldığında Karay Türkçesi ile ilgili şu özellikler öne çıkmaktadır:

3.1. Ses Bilgisi

3.1.1. Taranılan metin içinde Yeni Uygur Türkçesinde kelime başında görülen ET. /t-/ > YU. /ç-/ ses değişmesi Karay atasözlerindeki bazı kelimelerde de saptanmıştır:

ET: tüş- > KT: çüş~YU: çüş- (TT. düş-); ET: tüş > KT: çüş ~YU: çüş (TT. düş) vb.

3.1.2. Taranılan metinler içinde bir kelimedede, arkaik ET'deki ünlüler arası /-d-/'nin -Haliç-Lutsk ve Trakay ağızlarında görülür- korunduğu tespit edilmiştir. Bugün sadece Tuva ve Halaç Türkçesinde korunmuştur:

KT. kuduḥ (< ET. quduq) TT. kuyu

3.1.3 Eski Türkçedeki /-ig,-ig/ ses grubunun /-uv,-üv/'e geçmesi:

ET. adıḡ > KT. ayuv (TT.ayı); ET. açıḡ > KT. açuv (TT.acı) vb.

3.1.4. /h, ḡ/ ünsüzü sızıcılaşarak /ḡ/ olması:

Far. her > KT. ḡer, ḡar (TT. her); Far. ḡûḡ > ḡoḡ (TT.hoḡ); (Moḡ. [baḡa+tor] baḡatur>) Far. bahādur > baḡatır (TT. bahadır) vb.

3.1.5. Eski Türkçedeki artdamak /ḡ/ ünsüzünün /v/'ye değişmesi. Kumuk Türkçesinde de görülür.

ET. aḡız > KT. avuz ~KuT. avuz (TT.aḡız) ET. aḡrıḡ > KT. avurḡan ~KuT. avruv (TT.aḡrı) vb.

3.1.6. /-yi-/ ses grubunun /-i-/ değişmesi (Baskakov, 2009:150)

kelmeip < kelmeyip (TT. gelmeyip)

3.1.7. Atasözlerinde Görülen Karay Diyalektleri

3.1.7.1. Trakay Diyalekti Özellikleri

3.1.7.1.1. Damaksillaşma Örnekleri

k'op (köp), k'un (kün), bil'en (bilen) vb.

3.1.7.1.2. Artdamaksıl /-q-/'nin Trakay diyalektinde sızıcılaşarak /-h-/ ünsüzüne geçer.

qoltıḡqa (TT.koltıḡa), vaht (TT.vakit), balçılıḡ (TT.balçıklı), konahka (TT.misafir), ahça (TT.akçe) vb.

3.1.7.2. Haliç-Lutsk Diyalekti Özellikleri

3.1.7.2.1. Trakay diyalektinde korunan /ç/ ünsüzünün Haliç diyalektinde /ts/ olması (Tekin, 2003:128)

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Çobanoğlu, 2004:3.

baltsıktan (TT.balçıktan), tsıgad (TT.çıkıyor) , erintsek (TT.tembel), atslıktan (TT.açlıktan) vb.

3.1.7.2.2. Trakay diyalektinde korunan /ş/ ünsüzünün Haliç diyalektinde /s/ olması (Tekin, 2003:128)

baska (TT.başa), isni (TT.işi), kuyas (TT.güneş), yas (TT.genç), esek (TT.eşek) vb.

3.1.7.2.3. Haliç-Lutsk diyalektinde /ö, o/>/e/ ve /ü, u/>/i/ değişmesi (Tekin, 2003:128)

öksiz (TT.öksüz), imit (TT.ümit), yelda (TT.yolda), epk'elendi (TT.öfkeleni), sendir (TT.söndür) vb.

3.1.7.2.4. /ŋ/ ünsüzü Haliç-Lutsk diyalektinde /n/'ye değişir. (Tekin, 2003:129)

suvların (TT.suların), körnın (TT.körün), adamnın (TT.adamın), bitnin (TT.bitin), adın, Tanrı vb.

3.1.7.3.Kırım Diyalekti Özellikleri

3.1.7.3.1./ŋ/ ünsüzü korunur:

aŋlaŋaŋa (TT.anlayana), kelmeniŋ (TT.gelmenin), saŋa (TT.sana), keŋiş (TT.geniş), aŋsaŋ (yedirsen) vb.

3.2. Şekil Bilgisi

3.2.1. Atasözlerindeki üçüncü tekil şahıs şimdiki-geniş zaman ekinin -I- ünlüsünün düştüğü {-Ad (<AdI<A turur)} örneklere rastlanmıştır:

kalad (TT.kalır, kalıyor), bered (TT.verir, veriyor), kurutad (TT.kurutur, kuruyor)

3.2.2.Kıyaslama-karşıtlık görevindeki -qanças/-gançaz/-ğançaq zarf-fiil eki kullanılmaktadır:

çıqqanças (TT.çıkacağına), algançaz (TT.alacağına), qalğançaq (TT.kalacağına) vb.

3.2.3. Vasıta hâli *bilen* ve *ilen* edatı yardımıyla (bay *bilen*, söz *ilen*) ve +bA vasıta hâli eki yapılı:

arşlanba (TT.arşlanla), kozuba (TT.kuzuyla), suvba (TT.suyla), dostlukba (TT.dostlukla) vb.

3.2.4. +GA, +KA yönelme hâlidir:

burçaq+qa (TT.doluya), söz+ge (TT.söze), zaman+ğa (TT. zamana).

3.2.5 +nI belirtme hâlidir:

adamnı (TT.adamı), dostnı (TT.dostu), qorqaqnı (TT.korkağı)

Fakat 3. tekil şahıs iyelik ekinde sonra zamir n'si alarak +I olarak kullanılır: özini (TT.kendisini)

Eksiz belirtme hâli bulunur:

aqılın (TT.aklını), kelgenin (TT.geldiğini)

3.2.6. –gın 2.tekil şahıs emir eki kullanılmıştır:

bolmagın (TT.olma)

3.3. Söz varlığı

Karay Türkçesinin, İbranî yazı dilinin ve Slav dillerinin etkisi ile cümle yapısı bozulmuştur (Doğan ve Kıvrakdal, 2002:786-787; Çulha, 2006: 10). Bu durum Karay atasözlerindeki bazı tamlamalarda da görülür: “usu adamın” (TT.insanın aklı), “canı ananın” (TT.ananın canı), “tolğunun suvlarnın” (TT.suların dalgası) vb.

Atasözlerinin söz varlığı içinde Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra diğer dillerden alıntılanan kelimeler de vardır. Arapça: *aqıl, kiyamet, fena, fikir, iftira* vb. Farsça: *can, dost, duşman, laf* vb. İbranîce: *erbi* (TT.hoca); Rusça: *dver* (TT.kapı), *bob* (TT.bakla), *peçk'a* (TT.soba) vb.

Yine arkaik olarak kullanılan Eski Türkçe *ingir* (TT.akşam) ve *oltur-* (TT.oturmak) sözcüklerine de rastlanır.

Baskakov (2009:149), Kırım Karay diyalekti ile Karay Türkçesinin diğer diyalektlerin leksik anlamda ayrıştığını söyler. Atasözlerinde de bu ayrışma görülmektedir: Kırım diyalektinde görülen kelimeler: *gamor* “<Ar. *himâr*” (TT.eşek aptal), *yodiya et-* (TT.göstermek), *qıdır-* (TT.aramak), *belderez*, *özen* (TT.nehir), *şoq* (TT.çevik) vb. Haliç-Lutsk diyalektinde görülen kelimeler: *berne* (TT.bağış, hediye), *dıbat et-* (TT.düşünmek, kaygılanmak), *tivil* (TT.değil”), *tsırımlan-* (TT.uyuklamak, pinekleme) vb. Trakay diyalektinde görülen kelimeler: *çaman* (TT.tembel), *muyuş* (TT.köşe) vb.

4.Sonuç

Sonuç olarak sözlükte 166 atasözü saptanmıştır. Bu atasözlerinin büyük bir kısmı diğer Türk halklarında da bulunmaktadır. Sözlükteki atasözlerinde Kıpçak grubu Türk lehçelerinin karakteristik özellikleri hâkimdir. Bununla beraber arkaik unsurların görüldüğü kelimeler de tespit edilmiştir. Atasözlerinde Karay Türkçesinin farklı özellikleriyle öne çıkan üç diyalektine ait ses, şekil ve söz varlığına dair özellikler de vardır. Buradaki cümle dizilimi ise -Karay Türkçesi diğer dillerden etkilenmiş olsa da- çoğunlukla Türkçe cümle dizilişine (Özne+Nesne+Yüklem) uygundur. Karay atasözlerinde Türkçe kökenli kelimeler çok olmakla birlikte önemli miktarda Arapça ve Farsça kökenli alıntı kelimeler de bulunmaktadır.

KISALTMALAR

KT: Karay Türkçesi

ET: Eski Türkçe

YU: Yeni Uygur Türkçesi

KuT: Kumuk Türkçesi

Far: Farsça

KAYNAKÇA

- BASKAKOV, N. A. (2009). *Tyurksiye Yazıki*. Moskva: URSS.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: AKMB Yayınları.
- ÇULHA, Tülay. (2006). *Karaycının Kısa Sözvarlığı*, İstanbul: Kebikeç Yayınları
- ÇULHA, Tülay. (2015). *Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. TDK: Ankara.
- DOĞAN, İsmail (2002). “Karaim Türkleri”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.781-789.
- DUBIŃSKÍ, Aleksander. (1976). “Poslovitsı i Porovorki Trakayskih Karaimov”. *Rocznik Orientalistyczny* 38, s.117-127.
- FİLONENKO V.İ. (1929). “Atalar Sozi”. *İzvestiya Tavriçeskogo Obşçestva İstorii, Arheologii i Etnografii*, N.3, Simperopol, s. 1-16.
- JANKOWSKÍ, Henryk (2014). “Bikenesh Bakkal’s proverbs and some features of the sound system of Crimean Karaim”, *Turcology and Linguistics*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s.237-251.
- KALAFAT, Yaşar. (1999). *Kırım-Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları*. Ankara: ASAM.
- KEFELİ, R. S. (1910). *Atalar Sozi*. Sankt-Peterburg.
- KOKENAJ, B. (1935). “Ata sezleri Krymly Karajlarnyn”. *Karaj Awazy* S.8, s.19-22.
- MUSAYEV, K. M. (1966). “Karaimskiy Yazık”. *Yazıki Mira- Tyurksiye Yazıki*, Bişkek, 254-264.
- MUSAYEV, K. M. (1966). “Karaimskiy Yazık”. *Yazıki Narodov SSSR*, Moskva, 260-279.
- POLKANOV, Y. A. (1995). *Kırımkarayların Atalar-Sozi*. Bahçisaray.
- PRİK, O, Ya. (1976). *Oçerk Grammatiki Karaimskogo Yazıka (Kımskiy Dialekt)*, Mahaçkala: Daguçpedgiz.
- RADLOFF, V. V. (1896). *Proben der Volkslitteratur der Nördlichen Türkischen Stämme. Theil VII. Die Mundarten der Krym*. S.Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*, (1974). Pod Redakcją N.A.Baskakowa, S.M. Szapszała, A. Zająkowskiego, Moskwa: Wydawnictwo “Russkij Jazyk”.
- TEKİN, Talat ve Ölmez, Mehmet. (2013). *Türk Dilleri-Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- TEKİN, Talat. (2005). *Çağdaş Türk Dilleri-Makaleler-3* (Yay. Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Yılmaz), Ankara: Grafiker Yayınları.
- USER, Hatice Şirin. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ZAYANÇKOWSKÍ, W. (1979-1983). “Karaylar ve Onların Folkloru”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S. 17-22, C. 1-2, 1979-1983, Ankara: 313-361.